

Gibbon

Edward Gibbon (1737–1794) s-a născut la Lime Grove, în comitatul Surrey, din sudul Angliei. Spirit rebel, renunță la credința protestantă a familiei pentru a se converti la catolicism, sfidând astfel atmosfera bigotă de la Oxford, unde își făcea studiile. În 1754 revine la protestantism după un sejur în Elveția, la Lausanne, sub influența unui pastor protestant, care se îngrijește și de completarea educației tânărului. Studiază latina și franceza și este foarte pasionat de istoria antică. Din 1770 se stabilește la Londra, devenind profesor de istorie antică la Royal Academy of Arts, iar din 1774 membru al Camerei Comunelor. Datorită prestigiului de care s-au bucurat lucrările sale (în special *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*), a fost numit de contemporani „marele monarh al literaturii”. Influența operei sale a fost imensă în epocă, impactul ei fiind considerabil până în zilele noastre. Principalele sale scrieri sunt: *Essai sur l'étude de la littérature* (1761), *Critical Observations on the Sixth Book of Vergil's, „The Aeneid“* (1770), *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (vol. I–VI, 1776–1789), *A Vindication of Some Passages in the Fifteenth and Sixteenth Chapters of the „History of the Decline and Fall of the Roman Empire“* (1779), *Mémoire Justificatif pour servir de Réponse à l'Exposé, etc. de la Cour de France* (1779).

Dan Hurmuzescu (1901–1984) a urmat studii de drept și economie politică în Marea Britanie și Franța, devenind doctor în drept la Sorbona. Este profesor universitar de legislație și economie la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu” din București până în 1948. Arestat în toamna anului 1948, este acuzat de trădare și de sprijinirea anglo-americanilor, fiind condamnat la 20 de ani de muncă silnică. Eliberat în iulie 1964, după 16 ani de detenție, își petrece ultimii 20 de ani din viață traducând numeroase lucrări din limba engleză. Cei care l-au cunoscut își amintesc de el ca de un mare povestitor. După 1990 i s-a acordat titlul de „luptător în rezistența anticomunistă”.

EDWARD GIBBON
ISTORIA DECLINULUI
ȘI A PRĂBUȘIRII
IMPERIULUI ROMAN

— O ANTOLOGIE —
DE LA APOGEUL IMPERIULUI
PÂNĂ LA SFÂRȘITUL DOMNIEI
— LUI IUSTINIAN —

Antologie, traducere și note de
DAN HURMUZESCU

Introducere și tabel cronologic de
DIONISIE CONSTANTIN PÎRVULOIU

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

CUPRINS

Introducere — 11

Notă asupra ediției — 25

Tabel cronologic al vieții lui Edward Gibbon — 27

Cronologia Imperiului Roman în perioada 96–565 d.Cr. — 33

CAPITOLUL I — 47

Întinderea și puterea militară a Imperiului Roman în epoca Antoninilor

CAPITOLUL II — 57

Despre unitatea și prosperitatea internă a Imperiului Roman în epoca
Antoninilor

CAPITOLUL III — 84

Despre structura Imperiului Roman în epoca Antoninilor

CAPITOLUL IV — 89

Cruzimea, nebuniile și asasinarea lui Commodus. Alegerea lui Pertinax.
Încercarea acestuia de a reforma statul. Asasinarea lui de către gărzile
pretoriene

CAPITOLUL V — 107

Vânzarea Imperiului de către gărzile pretoriene lui Didius Iulianus.
Claudius Albinus în Britannia, Pescennius Niger în Siria și Septimius
Severus în Pannonia se declară împotriva asasinilor lui Pertinax.
Războaiele civile și victoria lui Severus împotriva celor trei rivali.
Destindere și disciplină. Noi maxime de guvernare

CAPITOLUL VI — 136

Moartea lui Severus. Tirania lui Caracalla. Uzurparea lui Macrinus. Nebuniile lui Elagabal. Virtuțile lui Alexandru Severus. Imoralitatea armatei. Starea generală a finanțelor romane

CAPITOLUL VII — 172

Ridicarea și tirania lui Maximinus. Rebeliune în Africa și Italia sub autoritatea Senatului. Război civil și rebeliuni. Moartea violentă a lui Maximinus și a fiului său, a lui Maximus și Balbinus și a celor trei Gordieni. Uzurparea și jocurile seculare ale lui Filip

CAPITOLUL X — 195

Împărații Decius, Gallus, Aemilianus, Valerianus și Gallienus. Invazia generală a barbarilor. Cei treizeci de tirani

CAPITOLUL XI — 219

Întoarcerea curentului. Domnia lui Claudius. Învingerea goșilor. Victoriile, triumful și uciderea lui Aurelian

CAPITOLUL XII — 245

Atitudinea Senatului și armatei după moartea lui Aurelian. Domnia lui Tacitus. Probus. Carus și fiii săi

CAPITOLUL XIII — 253

Domnia lui Dioclețian și a celor trei asociați ai săi, Maximianus, Galerius și Constantius. Restabilirea generală a ordinii și liniștii. Războiul cu perșii. Victorie și triumf. Noua administrație. Abdicarea și retragerea lui Dioclețian. Maximianus

CAPITOLUL XIV — 274

Tulburări după abdicarea lui Dioclețian. Moartea lui Constantius. Ridicarea lui Constantin și Maxentius. Șase împărați domnesc în același timp. Moartea lui Maximianus și Galerius. Victoriile lui Constantin asupra lui Maxentius și Licinius. Reunirea Imperiului sub autoritatea lui Constantin

CAPITOLUL XVI — 282

Atitudinea guvernului roman față de creștini, din timpul lui Nero până la Constantin

CAPITOLUL XVII — 287

Întemeierea Constantinopolului. Sistemul politic al lui Constantin și al succesorilor lui. Disciplina militară. Palatul. Finanțele

CAPITOLUL XVIII — 292

Caracterul lui Constantin. Războiul cu goții. Moartea lui Constantin. Împărțirea Imperiului între cei trei fi ai săi. Războiul cu perșii. Moartea tragică a lui Constantin cel Tânăr și a lui Constans. Uzurparea lui Magnentius. Războiul civil. Victoria lui Constantius

CAPITOLUL XIX — 305

Constantius singur împărat. Ascensiunea și moartea lui Gallus. Pericolul și ascensiunea lui Iulian. Războaiele cu sarmații și perșii. Victoriile lui Iulian în Galia

CAPITOLUL XXI — 314

Persecutarea ereziei. Schisma donatiștilor. Controversa ariană. Atanasie. Starea tulbure a Bisericii și a Imperiului sub Constantin și fiii săi. Toleranța păgânismului

CAPITOLUL XXII — 318

Iulian este proclamat împărat de legiunile din Galia. Marșul și succesul lui. Moartea lui Constantius. Administrația civilă a lui Iulian

CAPITOLUL XXIII — 322

Religia lui Iulian. Toleranța universală. Încercarea de restaurare și reformă a cultului păgân. Tentativa de reconstruire a templului din Ierusalim. Persecuția abilă a creștinilor. Zelul și nedreptățile reciproce

CAPITOLUL XXIV — 327

Reședința lui Iulian la Antiohia. Succesul expediției sale împotriva perșilor. Trecerea fluviului Tigru. Retragerea și moartea lui Iulian. Alegerea lui Iovianus. Acesta salvează armata romană printr-un tratat rușinos

CAPITOLUL XXV — 330

Guvernarea și moartea lui Iovianus. Alegerea lui Valentinian, care îl asociază la domnie pe fratele său Valens și împarte definitiv Imperiul în Imperiul de Răsărit și Imperiul de Apus. Revolta lui Procopius. Administrația civilă și bisericească. Germania. Britannia. Africa. Răsăritul. Dunărea. Moartea lui Valentinian. Cei doi fii ai săi, Gratianus și Valentinian II, îi succedă la tronul Imperiului de Apus

CAPITOLUL XXVI — 333

Neamurile de păstori. Înaintarea hunilor din China în Europa. Fuga goților. Ei trec Dunărea. Războiul cu goții. Înfrângerea și moartea lui Valens. Gratianus îl învestește pe Teodosie ca împărat al Imperiului de Răsărit. Caracterul și succesele sale. Pacea cu goții și așezarea acestora în Imperiu

CAPITOLUL XXVII — 334

Moartea lui Gratianus. Desființarea arianismului. Sf. Ambrozie. Primul război civil cu Maximus. Caracterul, administrația și pocăința lui Teodosie. Moartea lui Valentinian II. Al doilea război civil cu Eugenius. Moartea lui Teodosie

CAPITOLUL XXVIII — 365

Distrugerea definitivă a păgânismului. Introducerea cultului sfinților și a relicvelor printre creștini

CAPITOLUL XXIX — 373

Împărțirea finală a Imperiului Roman între fiii lui Teodosie. Domnia lui Arcadius și Honorius. Administrația lui Rufinus și Stilicho. Revolta și înfrângerea lui Gildo în Africa

CAPITOLUL XXX — 381

Revolta goților. Ei jefuiesc Grecia. Două mari invazii ale Italiei de către Alaric și Radagaisus. Ei sunt respinși de Stilicho. Germanii ocupă Galia. Uzurparea lui Constantin în Apus. Dizgrația și moartea lui Stilicho

CAPITOLUL XXXI — 407

Alaric invadează Italia. Atitudinea Senatului și a poporului din Roma. Roma e asediată de trei ori și, în cele din urmă, prădată de goți. Moartea lui Alaric. Goții părăsesc Italia. Uzurpatorul Constantin. Ocuparea Galiei și a Spaniei de către barbari. Independența Britanniei

CAPITOLUL XXXII — 431

Arcadius, împăratul Răsăritului. Administrația și dizgrația lui Eutropius. Revolta lui Gainas. Persecuția Sfântului Ioan Chrysostomul. Teodosie II, împărat al Răsăritului. Sora sa Pulcheria. Evdochia, soția sa. Războiul cu perșii și împărțirea Armeniei

CAPITOLUL XXXIII — 445

Moartea lui Honorius. Valentinian III, împărat al Apusului. Administrația mamei sale, Placidia. Aetius și Bonifacius. Cucerirea Africii de către vandali

CAPITOLUL XXXIV — 451

Caracterul, cuceririle și curtea lui Attila, regele hunilor. Moartea lui Teodosie II. Ridicarea lui Marcianus pe tronul Răsăritului

CAPITOLUL XXXV — 453

Attila invadează Galia. Aetius și vizigoții îl resping. Attila invadează și părăsește Italia. Moartea lui Attila. Aetius și Valentinian III

CAPITOLUL XXXVI — 467

Prădarea Romei de către Genseric, regele vandalilor. Expedițiile sale navale de jaf. Ultimii împărați din Apus: Maximus, Avitus, Maiorianus, Severus, Anthemius, Olybrius, Glycerius, Nepos, Augustulus. Căderea definitivă a Imperiului de Apus. Domnia lui Odoacru, primul rege barbar al Italiei

CAPITOLUL XXXVII — 474

Originea, progresul și efectele vieții monastice. Convertirea barbarilor la creștinism și arianism. Persecuția vandalilor în Africa. Stingerea arianismului printre barbari

CAPITOLUL XXXIX — 478

Zenon și Anastasius, împărați ai Răsăritului. Originea, educația și primele isprăvi ale lui Theodoric Ostrogotul. Invadarea și cucerirea Italiei. Regatul got din Italia. Situația din Apus. Guvernarea civilă și militară. Senatorul Boethius. Ultimele fapte și moartea lui Theodoric

CAPITOLUL XL — 484

Înălțarea lui Iustin cel Bătrân. Domnia lui Iustinian. Împărăteasa Teodora. Fațiunile cercului și răscoala Constantinopolului. Negoțul și fabricarea mătăsii. Finanțe și impozite. Edificiile lui Iustinian. Biserica Sfânta Sofia. Fortificațiile și hotarele Imperiului de Răsărit. Desființarea școlilor din Atena și a consulatului roman

CAPITOLUL XLI — 509

Cuceririle lui Iustinian în Apus. Caracterul și prima campanie a lui Belizarie. Acesta invadează și supune regatul vandal din Africa. Triumful său. Războiul cu goții. Recucerește Sicilia, Neapole și Roma. Asediul Romei de către goți. Retragerea și pierderile lor. Capitularea Ravennei. Gloria lui Belizarie. Rușinea și nenorocirile sale familiale

CAPITOLUL XLIII — 525

Revolta Africii. Restaurarea regatului got de către Totila. Pierderea și recucerirea Romei. Narses recucerește Italia. Disparația ostrogoților. Francii și alemanii sunt biruiți. Ultima victorie, dizgrația și moartea lui Belizarie. Moartea și caracterul lui Iustinian. Cometa, cutremurele și ciuma

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Lucrarea de față reprezintă o antologie de texte alese din tălmăcirea realizată de Dan Hurmuzescu după ediția *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, publicată de editura T.M. Dent and Sons, în colecția „Everyman’s Library“, Londra, 1966, în șase volume. Prima ediție a traducerii lui Dan Hurmuzescu a fost publicată în 1976 la Editura Minerva, în trei volume, cu titlul *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*.

Ediția de față este la rândul ei o antologie, selectând texte reprezentative pentru sfârșitul Imperiului Roman de Apus din ediția românească menționată mai sus. Am preferat să ne limităm la o perioadă mai restrânsă, începând cu dinastia Antoninilor (150 d. Cr.) și sfârșind cu domnia lui Iustinian (527–565). Justificarea acestei selecții este dată mai întâi de opinia lui Gibbon, pentru care dinastia Antoninilor reprezintă apogeul Imperiului Roman, și, în al doilea rând, de faptul că odată cu Iustinian se stinge visul refacerii unității vechiului Imperiu Roman. Cucerirea Italiei și a Africii au fost reușite efemere, iar închiderea Școlii de Filozofie din Atena în 529 marchează, în opinia specialiștilor, sfârșitul cultural al Antichității greco-latine și începutul noii epoci creștine.

Criteriile întocmirii selecției textelor sunt explicate de traducătorul însuși astfel: „Prin restrângerea textului original au fost lăsate în afara culegerii capitolele care nu tratează decât în mod colateral tema principală a cărții – declinul și căderea Imperiului Roman. Astfel s-a omis complet capitolul VIII, dedicat perșilor, capitolul IX, în care se vorbește despre germani etc. De asemenea, s-a renunțat – sau au fost reproduse foarte

sumar – la capitolele ce descriu zămisirea popoarelor barbare, care au năpădit succesiv lumea civilizată, precum și marile figuri ale conducătorilor lor. Tot criteriul concentrării materialului ne-a obligat să trecem rapid asupra originii Bisericii creștine, moștenitoarea în multe privințe a Imperiului pe care l-a subminat și, în bună măsură, l-a dărâmat, spre a reconstrui o nouă civilizație. Alteori au fost lăsate la o parte, sau rezumate în esența lor, porțiuni de capitole ce prezentau o importanță mai mică în lumina ansamblului ori repetau situații și considerente cu care ne-am mai întâlnit. Dimpotrivă, au fost incluse incidente în aparență minore, dar care dezvăluie unele aspecte nebănuite sau prea puțin cunoscute ale vieții antice, precum și comentarii pline de savoare ale autorului. De asemenea, am socotit că o bună înțelegere a unei epoci e dată nu de cronologia domnitorilor sau a evenimentelor, ci de unele întâmplări; aidoma ilustrațiilor unei cărți, ele concretizează imaginea din mintea cititorului și ne apropie de oamenii vii și de felul de viață al acelor timpuri, acționând ca niște adevărate puncte de reper ale fanteziei.“

Textul ediției de față îl preia – selectiv – pe cel al ediției din 1976 de la Editura Minerva, cu minime intervenții, potrivit normelor limbii române contemporane.

Unele capitole au fost eliminate din selecția inițiată de traducător. Acest lucru este menționat în cursul lucrării. Pasajele eliminate din interiorul unor capitole sunt evidențiate cu „[...]“ . Unde a fost cazul, fragmentele eliminate au fost rezumate succint pentru a facilita înțelegerea narațiunii istorice. Cât privește notele de subsol, se impun câteva precizări. Notele care nu sunt marcate în nici un fel aparțin autorului. Unele inadvertențe și incoerențe, lipsa de uniformitate în transcrierea antroponimelor și toponimelor sunt aspecte ce țin strict de textul original al notelor. Ediția de față, asemenea altor ediții ale operei lui Gibbon, preia, fără să modifice, aparatul critic original. Pe lângă aceste note, am menținut în antologia de față notele traducătorului, acestea purtând mențiunea „(n. tr.)“ . Unde a fost absolut necesar au fost inserate note explicative de către redactorul ediției, acestea fiind însoțite de precizarea „(n. red.)“ .

Aducem, pe această cale, mulțumiri distinsului prof. univ. dr. Nelu Zugravu (Universitatea „Al. I. Cuza“, Iași) pentru consultanța de specialitate oferită la redactarea tabelului cronologic al Imperiului Roman.

Gravurile pe care am ales să le reproducum în ediția de față aparțin artistului italian Giovanni Battista Piranesi (1720–1778), contemporan cu Edward Gibbon. Aceste gravuri înfățișează o imagine a Romei așa cum a văzut-o însuși Gibbon în timpul șederii sale în Cetatea Eternă.

CAPITOLUL I

ÎNTINDEREA ȘI PUTEREA MILITARĂ A IMPERIULUI ROMAN ÎN EPOCA ANTONINILOR

În secolul al II-lea d.Cr., Imperiul Romei cuprindea cea mai mare parte a lumii și porțiunea cea mai civilizată a omenirii. Hotarele acestei întinse monarhii erau apărate de un vechi renume și de vitejia unor armate bine disciplinate. Influența blândă, dar puternică a legilor și obiceiurilor cimentase treptat unitatea provinciilor. Pașnicii lor locuitori se bucurau și abuzau de avantajele bogăției și ale luxului. Imaginea unei constituții libere era păstrată cu respectul cuvenit. Senatul roman lăsa impresia că deține autoritatea suverană, dar în fapt trecuse asupra împăraților toată puterea executivă a guvernării. În cursul unei perioade fericite de mai bine de optzeci de ani (98–180 d.Cr.), administrația publică a fost condusă de virtuțile și iscusința lui Nerva, Traian, Hadrian și ale celor doi Antonini. Scopul acestui capitol și al următoarelor două este să descrie starea înfloritoare a Imperiului în timpul domniei lor și, mai apoi, de la moartea lui Marcus Antoninus, să desprindă cele mai de seamă împrejurări ale declinului și căderii lui; o transformare care va fi păstrată veșnic în memorie și mai este resimțită și astăzi de națiunile globului. [...]

Se cunoaște faptul că principalele cuceriri ale romanilor au fost săvârșite în timpul Republicii¹; iar împărații, în cea mai mare parte, s-au mulțumit cu păstrarea acestor posesiuni, care fuseseră dobândite prin politica Senatului, prin strădania neobosită a consulilor și prin entuziasmul războinic al poporului. [...]

Singurul teritoriu adăugat Imperiului Roman în răstimpul primului veac al erei creștine a fost provincia Britannia. Numai în cazul ei urmașii lui Caesar și ai lui Augustus au putut fi convinși să urmeze pilda celui dintâi, mai degrabă decât preceptele celui de-al doilea. Așezarea Britanniei în imediata apropiere a Galiei părea să invite armatele romane să intre în acțiune. Informația îmbietoare, deși îndoielnică, care spunea că ar exista acolo posibilitatea de a se pescui perle trezi setea de avuții a romanilor², și, cum Britannia era privită ca o lume deosebită și izolată, cucerirea ei nu constituia o excepție față de sistemul general de măsuri luate pe restul continentului. După un război de vreo patruzeci de ani – întreprins de cel mai nătâng, continuat de cel mai destrăbălat și încheiat de cel mai timid dintre împărați –, mare parte din insulă fu supusă jugului roman.³ Diferitele triburi britanice se întreceau în vitejie, dar erau lipsite de o conducere unitară, iubeau libertatea, dar nu erau solidare între ele. Ele luară armele în mână cu o dârzenie sălbatică; le depuseră însă, sau le întoarseră unul împotriva altuia, cu o nesăbuită lipsă de statornicie și, luptând izolat, fură învinse pe rând. Nici eroismul

---

¹) Gibbon întrebuințează termenul de *Republică* pentru a desemna statul roman (n. tr.). ²) Caesar însuși ascunde acest motiv rușinos; Suetonius (c. 47) îl menționează totuși. Perlele britanice s-au dovedit însă de mică valoare din cauza culorii lor închise și șterse. Tacitus remarcă, (în *Agricola*, c. 12), pe bună dreptate că lăcomia era un defect înnăscut al romanilor: „Aș crede mai degrabă că perlelor le lipsește calitatea decât nouă lăcomia.“ ³) Claudius, Nero și Domițian. Pomponius Mela, III, cap. 6 (care a scris în timpul lui Claudius), exprimă speranța că, prin succesul armelor romane, insula și locuitorii ei sălbatici vor ajunge să fie în curând mai bine cunoscuți. Este destul de amuzant să citești astfel de pasaje în mijlocul Londrei.

lui Caracatus¹, nici disperarea Boadicei², nici fanatismul druidilor³ n-au putut împiedica înrobirea țării lor și nu le-au dat putința să reziste în fața marșului neabătut al generalilor imperiali, care păstrau neștirbită gloria Romei, în vreme ce tronul Imperiului era înjosit de cele mai slabe și mai vicioase elemente umane. Chiar și pe vremea când Domițian, ferecat în palatul său, era apărat de teroarea pe care o inspira, legiunile sale, sub comanda virtuosului Agricola, învinsă forțele caledonienilor adunate la poalele munților Grampieni⁴; iar flota sa, aventurându-se în explorarea unor locuri de navigație necunoscute și periculoase, desfășură puterea armelor romane în jurul întregii insule. Cucerirea Britanniei era considerată ca terminată⁵; misiunea lui Agricola consta în a-i desăvârși și a-i asigura succesul prin ușoara cucerire a Irlandei, acțiune care, după părerea sa, putea fi dusă la bun sfârșit doar cu legiunea și câteva trupe auxiliare⁶. Partea de vest a insulei putea fi transformată într-o posesiune valoroasă, iar jugul străin le-ar fi părut britanicilor mai puțin silnic, dacă aceștia n-ar fi avut în fața ochilor pravele libertăți.

Marile merite ale lui Agricola au dus însă curând la înlocuirea sa din funcția de guvernator al Britanniei⁷ și au zădărnicit

---

1) Caracatus sau Caradoc, șef al tribului Catuvellanni a opus o dârză rezistență romanilor (43 d.Cr.) (n. tr.). 2) Boadicea sau Boudicca, regina icenilor, un trib care locuia teritoriile Norfolk și Suffolk de astăzi. A condus revolta acestora împotriva romanilor (62 d.Cr.). După primele succese a fost învinsă și s-a otrăvit pentru a nu cădea prizonieră (n. tr.). 3) Preoți și conducători ai triburilor celtice din insulele britanice; au dus o luptă aprigă și eroică împotriva cuceritorilor romani (n. tr.). 4) Identificarea exactă a locului acestei bătălii este încă în discuție. Unii cercetători o localizează la poalele munților Grampieni (n. red.). 5) Vezi rezumatul admirabil dat de Tacitus în *Viața lui Agricola* și comentariile bogate, deși nu complete, ale istoricilor noștri Camden și Horsley. 6) Scriitorii irlandezi, care țin la *onoarea lor națională*, sunt foarte supărați atât pe Tacitus, cât și pe Agricola din pricina acestei afirmații. 7) Agricola a fost guvernatorul Britanniei între 78 și 85 d.Cr. (n. red.).

pentru totdeauna acest plan de cucerire, rațional, deși prea vast. Înainte de plecarea sa, prudentul general se îngrijii atât de apărarea noilor teritorii, cât și de pașnica lor stăpânire. El observase că insula era oarecum împărțită în două părți inegale, prin niște golfuri opuse, sau, cum sunt numite astăzi, estuarele Scoției. De-a curmezișul teritoriului îngust de vreo patruzeci de mile, el întemeiase o serie de posturi militare, care fură întărite mai târziu, sub domnia lui Pius Antoninus, printr-un val de pământ ridicat pe fundații de piatră.¹ Acest zid al lui Antoninus, aflat la mică distanță de orașele Edinburgh și Glasgow de astăzi, marca limita provinciei romane. La extremitatea nordică a insulei, caledonienii băștinași își păstrasera cu înverșunare sălbatică independența, pe care o datorau deopotrivă sărăciei și vitejiei lor. Incursiunile caledonienilor au fost adesea respinse și pedepsite; dar țara nu le-a fost niciodată supusă². Stăpânitorii, care veneau dintr-un ținut având cea mai frumoasă și mai îmbietoare climă de pe glob, întorceau cu dispreț spatele dealurilor mohorâte, bătute de viscoalele iernii, lacurilor învăluite într-o ceață albăstrie și mărcinișurilor reci și însingurate, unde o haită de barbari³ vânau cerbul de pădure.

Așa se prezentau frontierele romane, și acestea au fost maximele politicii imperiale de la moartea lui Augustus până la urcarea pe tron a lui Traian. Acest principe energic și plin de virtuți primise o educație de soldat și era înzestrat cu talentele unui general.⁴ Sistemul politic pașnic al predecesorilor săi fu întrerupt

---

¹) Dl Horsley, *Britannia Romana*, I, cap. 10. ²) Poetul Buchanan preamărește, cu eleganță și înflăcărare (vezi *Sylvae*, V), independența neîncălcată a țării sale natale. Dar, dacă simpla mărturie a lui Richard de Cirencester este suficientă pentru a accepta stabilirea existenței provinciei romane Vespasiana la nord de zid (zidul lui Hadrian – n. tr.), această independență ar trebui redusă între hotare foarte stânte. ³) Vezi Appian (în *Prooem.*) și imaginile identice din poeziile lui Ossian, care, după toate ipotezele, au fost compuse de un băștinaș din Caledonia. ⁴) Vezi *Panegiricul* lui Plinius, care pare bazat pe fapte.

de războaie și cuceriri, și, după un lung răstimp, legiunile au avut în fruntea lor un împărat războinic. Primele fapte militare ale lui Traian au fost îndreptate împotriva dacilor, cei mai războinici dintre locuitorii de dincolo de Dunăre și care, în timpul domniei lui Domițian, sfidaseră nepedeșiți maiestatea Romei.¹ Pe lângă putere și dârzenie, ei nutreau un profund dispreț pentru viață, născut dintr-o neabătută convingere în nemurirea și reîntruparea sufletului.² Decebal, regele dacilor, se dovedi a fi un rival demn de Traian; nu se lăsă cuprins de deznădejde pentru soarta sa și a țării sale, până când, după mărturia dușmanilor săi, nu încercă tot ce se putea face prin vitejie și diplomatie.³ Acest război memorabil dură cinci ani, interval în care se cuprinde și o foarte scurtă suspendare a ostilităților, și, dat fiind că împăratul putea folosi în mod nelimitat întreaga putere a statului, se termină cu supunerea deplină a barbarilor.⁴ Noua provincie a Daciei, care forma o a doua excepție față de preceptele lui Augustus, avea un perimetru cam de o mie trei sute de mile. Fruntariile sale naturale erau Nistrul, Tisa sau Tibiscus, Dunărea de Jos și Pontul Euxin.⁵ Se văd și astăzi urmele unui drum militar de la malurile Dunării până în vecinătatea Benderului, un loc vestit în istoria modernă, frontiera actuală⁶ între imperiile turc și rus.⁷

Traian dorea să-și facă un nume; căci, atâta vreme cât omenirea îi admiră mai degrabă pe cei ce-o nimicesc decât pe binefăcătorii ei, setea de glorie militară constituie defectul principal al celor mai nobile caractere. Laudele lui Alexandru, transmise

---

¹) Dio Cassius, LXVII. ²) Herodot, IV, cap. 94. Iulian, în *Caesares*, cu notele lui Spanheim. ³) Plinius, *Epist.*, VIII, 9. ⁴) Dio Cassius, LXVIII, pp. 1123, 1131; Iulian în *Caesares*; Eutropius VIII, 2, 6; Aurelius Victor în *Epitome*. ⁵) Provincia Dacia creată de Traian includea doar Oltenia de astăzi, Banatul și Transilvania centrală (n. red.). ⁶) Lucrarea lui Gibbon a fost scrisă în anul 1776, când Principatele Moldovei și Țării Românești se aflau sub stăpânire turcă (n. tr.). ⁷) Vezi *Memoriul* lui d'Anville asupra provinciei Dacia, în *Académie des Inscriptions*, tom. XXVIII, pp. 444–468.

de o serie întreagă de poeți și de istorici, treziră în sufletul lui Traian o primejdioasă dorință de a-l întrece. Asemenea lui, împăratul roman întreprinse la vremea sa o expediție împotriva popoarelor de la răsărit, dar regretă amar că vârsta sa înaintată cu greu îi mai lăsa vreo speranță de a egala faima dobândită de fiul lui Filip al Macedoniei. Totuși, succesul lui Traian, deși de scurtă durată, fu rapid și spectaculos. Parții degenerați, sfâșiiați de certuri interne, fugiră din fața armatelor sale. El coborî în triumf fluviul Tigru, din munții Armeniei până la Golful Persic. Se bucură de onoarea de a fi fost primul – de altfel și ultimul – dintre generalii romani care au navigat vreodată pe acea mare îndepărtată. Flota sa trecu prin foc și sabie coastele Arabiei, și Traian se mândri în van cu ideea că se apropia de hotarele Indiei.¹ În fiecare zi Senatul primea cu uimire vești despre noi monarhi și noi popoare care se supuneau în fața împăratului. Membrii Senatului fură astfel informați că regii din Bosfor, Colhida, Iberia, Albania², Osroene, ba chiar și regele părților acceptaseră diademele lor din mâna împăratului; că triburile independente din munții Mediei și Carduchiei³ imploraseră protecția lui; că bogatele ținuturi ale Armeniei, Mesopotamiei și Asiriei erau reduse la starea de provincii romane.⁴ Curând însă, moartea lui Traian întunecă această perspectivă splendidă; pe bună dreptate era de temut că atâtea neamuri îndepărtate, neobișnuite sub jug, vor căuta să-l scuture atunci când mâna puternică ce îi adusese cu forța în această stare nu-i va mai ține în frâu.

Așa cum spune o veche legendă, pe vremea când un rege al Romei a durat Capitoliul, dintre toate zeitățile minore, doar zeul Terminus (care stăpânea hotarele și era reprezentat, după

---

¹) Eutropius și Sextus Rufus s-au străduit să perpetueze iluzia. Vezi o disertație foarte judicioasă a lui Freret în *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, tom. XXI, p. 55. ²) Este vorba de două regate situate în Caucaz, la nord de Armenia (n. tr.). ³) Persia și Azerbaidjanul de astăzi (n. tr.). ⁴) Dio Cassius, LXVIII.

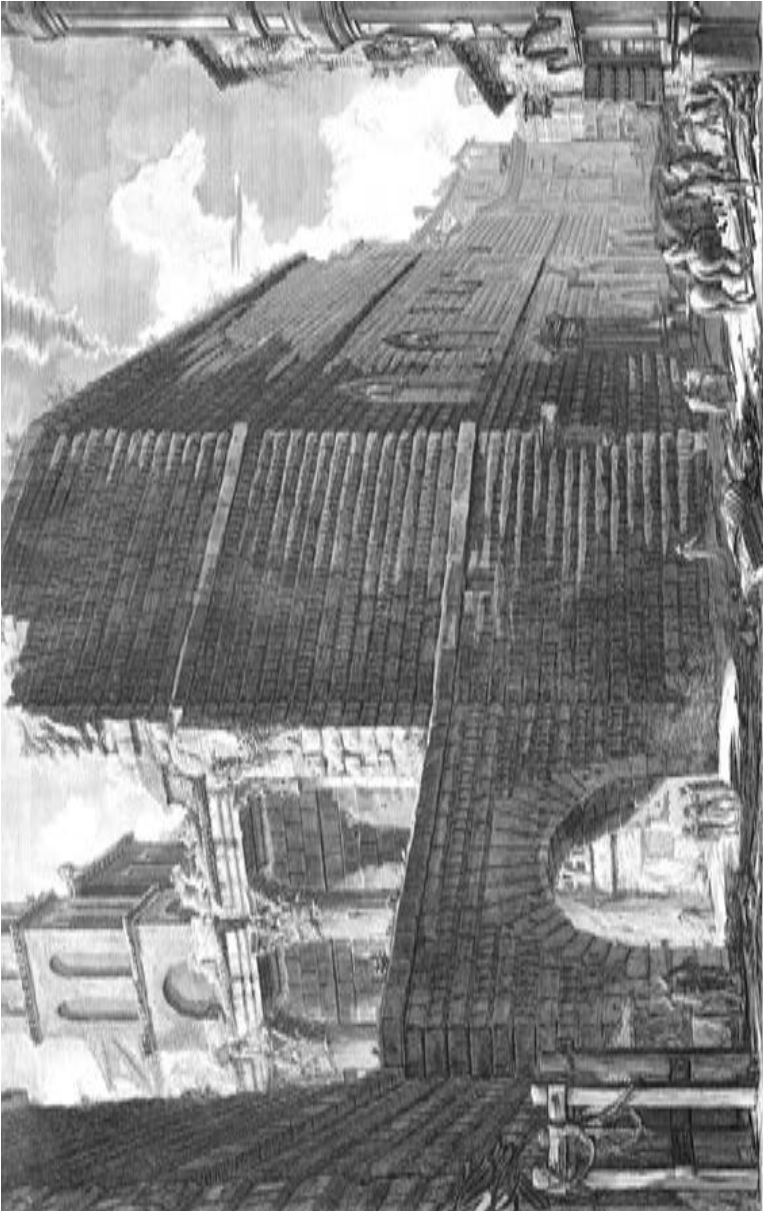
moda acelor timpuri, printr-o piatră mare) refuză să-i cedeze locul lui Jupiter. Din această încăpățânare s-a tras concluzia favorabilă, care fu interpretată de auguri drept prevestire sigură, că hotarele puterii romane nu vor da niciodată înapoi¹. Cum se întâmplă de obicei, multă vreme această prezicere a contribuit la propria ei realizare. Dar Terminus, deși rezistase maiestății lui Jupiter, se supuse totuși autorității împăratului Hadrian.² Renunțarea la toate cuceririle răsăritene ale lui Traian fu prima măsură a domniei sale. El le recunoscuse iarăși parților dreptul de a-și alege un suveran independent, retrase garnizoanele romane din provinciile Armenia, Mesopotamia și Asiria și, urmând preceptele lui Augustus, stabili din nou Eufratul drept hotar al Imperiului.³ Critica, ce judecă acțiunile publice și motivele personale ale împăraților, a atribuit invidiei o purtare care se datorează mai degrabă prudenței și moderației lui Hadrian. Caracterul său schimbător, care-l făcea capabil rând pe rând de simțăminte cele mai meschine și de cele mai generoase, ar putea da oarecare temeii acestei bănuieli. Oricum ar fi, cu greu s-ar putea pune superioritatea predecesorului său într-o lumină mai clară, decât prin mărturisirea lui Hadrian însuși care susține că nu se simțea în stare să apere cuceririle lui Traian.

Spiritul ostășesc și ambițios al lui Traian contrasta izbitor cu moderația urmașului său. Comparat cu activitatea neobosită a lui Hadrian, calmul blajin al lui Antoninus Pius nu a fost mai puțin remarcabil. Viața celui dintâi a fost aproape o permanentă călătorie; și, cum înclinațiile sale multiple făceau din el un soldat, un bărbat de stat și un om de cultură, îndeplinindu-și datoria,

---

¹) Ovidius, *Fast.*, II, ver. 667. Livius, sub domnia lui Tarquinius.

²) Sf. Augustin este foarte încântat de dovada de slăbiciune a lui Terminus și de vanitatea augurilor. *Vezi De Civitate Dei*, IV, 29. ³) *Istoria Augustă*, p. 5; *Cronica* lui Ieronim și toți Abreviatorii. Este oarecum surprinzător ca acest eveniment memorabil să fi fost omis de Dio, sau mai curând de Xiphilin.

ROMA, FORUL LUI NERVA (97 D.C.R.)